№ 51 Մարտի 27 (Ապրիլի 8) 1880 Մարտի 27 (Ապրիլի 8) № 51

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն. «Разсвѣтъ» շաբաթագիրը հայերի մասին. Նամակ Երևանից. Նամակ Գօրուցից. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Նամակ Թիւրքիայից.—«Մշակի» հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ. — Բանասիրական. Խենթը.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„РАЗСВѢТЪ“ ՇԱԲԱԹԱԳԻՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

—

Անցեալ 1879 թուին սկսեց հրատարակուել Ս. Պետերբուրգում «Разсвѣтъ» շաբաթագիրը, որ Ռուսաստանի հրէաների օրգան է:

Ներկայ 1880 թուին № 10 մէջ «Разсвѣтъ» տալիս է հետևեալ ուշադրութեան արժանի առաջնորդող յօդուածը հայերի մասին:

«Դօկտոր Գրիգոր Արծրունի, «Մշակ» լրագրի խմբագիրը, Թիֆլիսում կարդացած իր հրապարակական դասախօսութեան մէջ հետևեալ միտք է յայտնում: «Ոչ մի ազգ չը կայ աշխարհիս երեսին, որ մի ժամանակ հալածիչս չը լինէր հրէաներին,—իսկ հայերը իրանց քաղաքական անկախութեան ժամանակ, հրէաների բազմաթիւ գաղթականներին իրանց մնացած հպատակների հետ կատարելապէս հաւասար քաղաքական իրաւունքներ էին տուած: Հայերը աշխարհիս երեսին քրիստոնէական վարդապետութիւնը ընդունող առաջին ազգ էին, բայց մի և նոյն ժամանակ նրանք երկրագնտիս վրա միակ ազգ էին, որ երբէք չը հալածեցին հրէաներին: Այդ էր պատճառը որ Հայաստանի հրէաների մեծ մասը հայերի հետ ձուլուեցան: (Մշակ № 74, 1879 թուի):

«Առանց քննութեան տակ գցելու, թէ որքան ուղիղ են դօկտոր Արծրունու յայտնած մտքերը անցեալի վերաբերութեամբ, մենք դառնալով մի քանի փաստերի վրա, որոնց մեզ հաղորդում է մեր Թիֆլիսի թղթակիցը, և նոյնպէս ուրիշ տեղեկութիւնների վրա հիմնուելով, կարող ենք ներկայի, այսինքն հրէաների հայոց այժմեան հրապարակութեան մէջ ունեցած դիրքի վերաբերութեամբ, անպայման ճիշդ համարել այդ մտքերը:

«Վերջին ժամանակները Կովկասում քրիստոնեայ ազգաբնակութեան կողմից հրէաների դէմ պատահած անհամբերողութեան ցոյցերի տխուր շարքի մէջ, մենք երբէք չը տեսանք հայերին, որպէս գործող անձանց: Այդ մխիթարական երևոյթը շատ հեշտ է բացատրվում նախ և առաջ հայերի ու հրէաների պատմական վիճակի մի քանի ընդհանրական կողմերով: Սեփական ցաւերը միշտ յարուցանում են համակրութիւն դէպի ուրիշի ցաւերը: Դարերի երկարատև շարքում, այն ժամանակից, երբ հայոց ազգը կորցրեց իր անկախութիւնը և դադարեց դրութիւն ունենալ, որպէս քաղաքական առանձին մարմին, նրանց համար վիճակը, ինչպէս և հրէաների համար, մի տեսակ խորթ մայր էր:

«Մի և նոյն ժամանակ հայերը, իրանց յատուկ ցեղական արտաքին գծերի և հակումների կողմից, շատ նմանութիւններ ունեն հրէաների հետ, որ և առիթ տուեց նոր ազգագրողներին և հնագէտներին վերաբերել նրանց ծագումը ոչ թէ իրանական ցեղին, որպէս այդ մինչև այժմ ընդունված էր, այլ սեմական ցեղին: Իրանք հայերը չեն հերքում մի տեսակ նմանութիւն իրանց և հրէաների մէջ: Եթէ սորան աւելացնենք որ հայերը, լինելով կատարեալ տիրապետողները կովկասեան վաճառանոցի վրա, աչքի առջև ունենլով երկրի մէջ բնակվող համեմատաբար սակաւաթիւ հրէաներին, մինչև այժմ առիթ ունեցած չեն երկիւղ կրել հրէաների մրցութենից վաճառականութեան և արդիւնագործութեան ասպարիզում, և ուրեմն պատճառ ունեցած չեն դժգոհ լինել հրէաներից և թշնամական կերպով վերաբերվել նրանց, նախանձել նրանց,—մենք կատարելապէս կը հասկանանք ինչի հայերը համակրական կերպով են վերաբերվում դէպի հրէաները և մինչև անգամ հրաժարվում են հասկանալու, թէ ինչ պատճառով, ինչպէս, պէտք է հալածել հրէաներին: Զանազանութիւնը հայերի և կովկասեան այլ քրիստոնէական ազգերի հայեացքների մէջ հրէաների վրա մանաւանդ շատ պարզ յայտնվեցաւ Քութայիսի վերջին գործի ժամանակ: Մինչև որ շատերը կովկասեան քրիստոնեայ ուրիշ ազգերից միաձայն կրկնում էին որ հրէաների մէջ մի աղանդ կայ, որ գործ է ածում քրիստոնեաների արիւնը, հայերը, ընդհակառակն, զարմանում էին, ինչպէ՞ս մարդիկ կարող են այդ տեսակ ծայրայեղութեանը հասնել, մի այդպիսի անմտութեան հաւատալու համար: Հայեացքների այդ զանազանութիւնը յայտնվում է և տեղական մամուլի մէջ: Հայոց լեզուով հրատարակվող լրագիրներում, գրեթէ երբէք չէ երևում հրէաների ազգային զգացմունք վիրաւորող մի բան, նոյնպէս և առիթ չէ եղել որ նրանք մի հրէայից գործված յանցանքը վերաբերէին բոլոր հրէաներին, առանց բացառութեան: Այդ բաւական չէ. հայոց լրագրութիւնը շատ զգոյշ կերպով վերաբերվում է դէպի այն փաստերի արտա-

---

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

ԽԱ.

Ծերունի խաչօն իր որդիների հետ հեռանալուց յետոյ, Վարդանը և պ. Գուդուկչեանը միայն օդայի մէջ մնացին:

—Իրաւ որ, հողը պատրաստ չէ... նկատեց Վարդանը, նայելով պօլսեցու բոլորովին դեղնած և տխրամած դէմքի վրա:

—Ո՞վ է մեղաւոր, հարցրեց պ. Գուդուկչեանը և նոյն րօպէում, կարծես, նրա սրտի մի մասը խորտակվեցաւ ներքին վրդովմունքից:—Ծերունին շատ խելօք է, և աւելի խելօք քան թէ մեզ նման յիմար թուղթ մրոտողները: Նա բաւական ճիշտ նկատեց, թէ մեր՝ պօլսեցիներիս գործն էր վաղօրօք պատրաստել ժողովուրդը: Բայց ինչ արեցինք մենք:— Ոչինչ....Մենք ամենևին նախապատրաստութեան հոգ չը տարանք, որովհետև մեզ չէր հետաքրքրում իրական Հայաստանը իր սարսափելի թշուառութիւններով: Մենք շլացած էինք պատմական Հայաստանի անցեալ փառքովը միայն: Մենք այժմեան Հայաստանը ամենևին չէինք ճանաչում, և ոչ մտածում էինք ճանաչել: Մենք ճանաչում էինք նրան մի քանի հին պատմագրներից, և երևակայում էինք, թէ տիտանների այդ երկրում տակաւին Տիգրաններ, Արամներ, Վահագներ, Վարդաններ և Ներսէս մեծեր են բնակվում: Մենք երևակայում էինք նրա բազմամարդ քաղաքները, որոնց մէջ արհեստը և վաճառականութիւնը հայ մարդու ձեռքում ծաղկելով, շնորհում էին նրան երկրի նիւթական հարստութիւնը: Մենք երևակայում էինք նրա շէն գիւղերը, նրա մշակված դաշտերը, որ լցնում էին հայ երկրագործի ըշտեմարանները Աստուծոյ բոլոր բարիքներով: Մենք հաւատացած էինք, թէ երկրի ազգաբնակութեան մեծամասնութիւնը բաղկացած է հայերից, որ ապրում են իրանց հայրենի հողի վրա բախտաւոր ու խաղաղ կեանքով:—Բայց չը գիտէինք, թէ ամբողջ հայաբնակ գաւառներ դատարկվել են հայերից, կամ չքաւորութիւնից սպառվելով և կամ բռնի մահմեդականութիւն ընդունելով: Չը գիտէինք, որ կենդանի հայ մարդու տեղ կը գտնենք կամ շարժուն դիակներ և կամ ընդարձակ գերեզմանատներ: Չը գիտէինք, որ կրօնը, մեր կարծիքով այդ ազգային հաստատութեան նեցուկը, խորտակվել է, և նրա տեղ մնացել են հոյակապ վանքերի և եկեղեցիների աւերակներ միայն: Չը գիտէինք, որ լեզուն, ազգային այդ սրբազան ժառանգութիւնը, կորել է հայ մարդու բերանից, և այսօր նա խօսում է կամ քրդերէն և կամ թուրքերէն: Չը գիտէինք, որ այժմեան քաջ քրդերի մեծ մասը, որոնք հայի համար Աստուծոյ պատիժ և պատուհաս են դարձել, մի քսան կամ հարիւր տարի առաջ մեր արիւնակից եղբայրներն էին, մեր լեզուով էին խօսում և մեր եկեղեցում էին աղօթում:—Մի խօսքով, մենք ոչինչ չը գիտէինք, մենք այժմեան Հայաստանի մասին խիստ անորոշ և խիստ մթին տեղեկութիւններ ունէինք, և տակաւին յայտնի չէր մեզ, թէ հայերից մնացած այժմեան ցիրուցան փշրանքները, դառն հանգամանքների պատճառով, ստրկութեան ծանր լծի տակ, այն աստիճան փչացել են, այն աստիճան այլանդակվել են, որ կորցնելով իրանց լաւ յատկութիւնները, սեպհականել են մի ցած, փոքրոգի, երկչոտ և նենգամիտ բնաւորութիւն...»

Վարդանը հետաքրքրութեամբ լսում էր: պ. Գուդուկչեանը շարունակեց.

—Բայց մեր ձեռքումն էին հաւաքված բոլոր ուժերը, մենք կարող էինք մեծ գործ կատարել: Մեզ մօտ էր ազգի պատրիարքը, ժողովրդի գըլուխը, որ բնաւ մարմնի վրա չէր մտածում: Մեզ մօտ էր ազգային երեսփոխանական ժողովը, որ զբաղված էր ինտրիգաներով և չնչին հարցերով: Մեզ մօտ էր ուսեալ երիտասարդութիւնը, որ թնդեցնում էր Բօսֆորի ափերը ազգային սահմանադրութեան տարեդարձի երգերով, և բնաւ չէր մըտածում, որ նոյն րօպէում Հայաստանում արիւն և արտասուք էր հոսում: Մեզ մօտ էր տպագրութիւնը, որ ամենևին ուշադրութիւն չէր դարձնում, թէ ինչ վիճակի մէջ է ապրում հայը հայրենի հողի վրա, և միշտ զբաղված էր օտարների կեանքով: Մեզ մօտ էին դպրոցները, որ չը տուեցին Հայաստանին ոչ մի օրինաւոր վարժապետ: Մեզ մօտ էր թատրոնը, որ միանգամ գոնէ դուրս չը բերեց իր բեմի վրա հայաստանցու թշուառ պատկերը, և կերակրում էր հասարակութիւնը ֆրանսիական խոհանոցի աղտեղութիւններով: Մեզ մօտ էին ազգի պետերը, որ շողոքորթում էին Դրան կամակատարութիւնները և իրանց համար փառք էին դիզում: Մեզ մօտ էր նիւթական ուժը—արծաթը,—որ ամիրաների պալատներն էր միայն զարդարում և հայաստանցու բարօրութեան համար մի փարայ անգամ չէր ծախսվում:—Մի խօսքով, մենք մեր ձեռքում բռնած ունէինք ազգի յառաջադիմութեան ղեկը, կարծես, մի չար մտքով նրան մոլորեցնելու և դէպի կորուստ տանելու համար...»

—Ես, առաջ տարաւ նա,—իմ և իմ մի քանի համախոհների դիտաւորութիւնը կատարեալ դօնքիշոտութիւն եմ համարում: Ինչ կարելի է սպասել: Ամբողջ ժամանակներ նստել Պօլսում բոլորովին անգործ, չը հետազօտել Հայաստանի կեանքը, չուսումնասիրել երկիրը, չը ծանօթանալ ժողովրդի պէտքերի և պահանջների հետ, չը նախապատրաստել նրան մի լաւ ապագայի համար,—և յանկարծ յայտնվել նրա մէջ, նրա ձեռքը զէնք տալ, որ կռուէ իր անձնապաշտպանութեան համար,—դա հազիւ թէ կարող էր ընդունելութիւն գտնել: Այսուամենայնիւ, ես չեմ վհատում, իմ հաւատը բնաւ չէ խախտվում, ես և գուցէ իմ բոլոր համախոհներս կընկնենք, բայց մեր անկումը ճանապարհ կը բացանէ մեր հետևողների առջև, նրանք կանցնեն մեր դիակների վրայով...

Վերջին խօսքերը լսելու ժամանակ Վարդանը չը կարողացաւ զսպել իր սրտի զեղմունքը, նա գրկեց պ. Գուդուկչեանին և համբուրեց նրան, ասելով.

—Այսպիսի գործը, այո, զոհ է պահանջում... փառք և պատիւ նրան, ով որ կը լինի առաջին զոհը...

Գիշերի կէսից անցել էր արդէն: Օդայի մէջ քնելու անկողինները վաղուց պատրաստ էին: Բայց երկու երիտասարդները երկար մնացին անքուն: Պ. Գուդուկչեանը կրիտիկական անխնայ քննադատութեամբ խօսում էր Կ. Պօլսի ցնորամիտ երիտասարդութեան վրա, խօսում էր սպարդին եկեղեցականների վրա, ասելով,—«Եթէ այդ երկրում գտնված վանքերի և եկեղեցիների տասնից մէկ մասի փոխարէն օրինաւոր դպրոցներ լինէին, այժմ Հայաստանը փրկված կը լինէր:

Յանկարծ օդայի դուռը մեղմիկ կերպով զարկեցին: Վարդանը գնաց և բաց արեց: Յայտնվեցան Հայրապետը և Ապօն, երկու եղբայրներ, որ որոշվում էին ծերունի Խաչօի միւս որդիներից իրանց բոլոր յատկութիւններով:

—Մենք այսպէս տարաժամ կերպով եկանք ձեզ մօտ, որ չը նկատեն մեզ, ասաց Հայրապետը իր եղբօր հետ նստելով:—Երևի, անհանգստացրինք ձեզ:

—Ամենևին, պատասխանեց Վարդանը,—մենք քնել չը կարողացանք, դեռ խօսում էինք: Երևի, ձեր տանը բոլորը քնած են:

—Բոլորը, պատասխանեց Ապօն,—միայն հայրս անքուն էր և իր անկողնի մէջ անդադար հազում էր: Երբ նա հազում է, կը նշանակէ, մի բանի վրա մտածում է:

Վարդանը և պ. Գուդուկչեանը իսկոյն նկատեցին, որ երկու եղբայրների այդ անագան պահուն իրանց մօտ գալը առանց նպատակի չէր լինելու, և սպասում էին, մինչև նրանք կը յայտնէին իրանց խորհուրդը:

—Մենք մեր հօր և միւս եղբայրների մօտ ոչինչ խօսել չը կարողացանք, ասաց Հայրապետը լուրջ կերպով,—և այս պատճառով շտապեցինք ձեզ յայտնել, որ մենք բոլորովին համակրում ենք ձեր մտքերին և ամեն կերպով պատրաստ ենք ծառայելու ձեր նպատակներին, ինչ գործում որ յարմար կը համարէք:

Պ. Գուդուկչեանի սառն դէմքի վրա փայլեց ուրախութեան պայծառ մի նշոյլ. դա միսիոնարի ուրախութիւն էր, երբ երկու հաւատացեալ է ձեռք բերում և մտածում է, թէ իր հօտը արդէն կազմված է, թէ այդ երկուսը սկիզբ կը դնեն հազարների:

—Բոլորովին սխալ է մտածել, խօսեց Հայրապետը,—թէ այստեղի հայերը հոգով, սրտով և ամեն բարձր ձգտումներով մեռած են: Բայց մի բան կայ, որ հայերի ընդհանուր թերութիւն է: Ամեն մի հայ, առանձին վեր առած, զգոյշ է, մտածող է, անվստահ է և սեպհական կամք չունի: Նա միշտ սպասում է օրինակի, որ ուրիշը սկսէ, իսկ ինքը նրան հետևի: Օրինակը, մանաւանդ յաջողված գործի օրինակը, նրա վրա մեծ ազդեցութիւն է գործում: Այս դէպքում հայը մի քանի պայմաններ միշտ աչքի առջև ունի: Նա բնաւ չէ հետա-

տակը, որոնք Հրէաների կեանքից վեր առած, պատահում են մայրաքաղաքների լրագիրներում, թերահաւատութեամբ վերաբերվելով դէպի լրագրական ունկնդիրներից շատերը: Ստութեան և բամբասանքի կոյտերի մէջ թէ և շատ անգամ պատահում է ճշմարտութեան մի կորիզ,—բայց ինչպէս խմանա՞լ որ է այդ կորիզը:

«Մենք հաւատացած ենք, որ եթէ ռուս լրագիրներից շատերը ձեռնարկվէին այն սկզբունքներով, որոնցով ձեռնարկվում է «Մշակ» լրագիրը, ռուսաց հասարակութիւնը, որի թւում, ինչպէս ամեն տեղ, կան շատ դիւրահաւատ մարդիկ, վաղուց է արդէն կը փոխէր իր հայեացքները Հրէաների վրա:

«Նոյն անկողմնապահութեամբ դէպի Հրէաները յայտնվում են և Կովկասի փորձութեան մէջ դիրք ունեցող հայերը, ինչ պաշտօն և վարէին նրանք: Համարելով իրանց հաւատարիմ զաւակներ Ռուսաստանի, թէև նրանք ծագումով ռուս չեն, հայերը համարում են Հրէաներին էլ Ռուսաստանի հաւատարիմ զաւակներ, նայում են նրանց վրա որպէս ռուս քաղաքացիների վրա, և այլապէս նայել չեն կարող:»

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Մարտի 13-ին

Վանի և շրջակայքի մեր սովատանջ հայ եղբայրների և քոյրերի սոսկալի նեղութիւնը, արձագանք է տալիս դէպի հայկական սերունդները և շարժում է ամեն մի ազնիւ զգացմունք և հոգի ունեցող հայի սիրտը՝ պարենի օգնութիւն հասուցանելու նրանց թալկացած սրտին. Ով չէ լսում, նա խուլ է և խարամանւոյ խարված, ով չէ շարժվում օգնել մի փոքրիկ լումայով, նա հայ չէ և օտար արիւն ունի. ճշմարիտ հայն՝ հայկական սիրով ոգևորված կը կարեկցէ իր համարեան եղբայրներին.

Մեր սովալլուկ հարազատների հառաչանքը, լսեց և Նորգ Երևան քաղաքի փոքրիկ մասը. Նորգի ժողովուրդներից շատերը՝ կարծես կըրթված են նուիրաբերութեան մէջ. Չը զլացան իրանց աղքատիկ քսակը բացանել, քանի մի լումայ դցել մեր հացախնդիր եղբայրների գանձանակը. Բարեկենդան էր, մի խումբ կազմվելով բարեկենդան կանէր, երբ մի հայ սրտոյից առաջարկվեցաւ մի բաժակ Վանի սովելոց ազատութեան. մի տխուր պատկեր ներկայացաւ ամենքի առաջ, իսկոյն հանգամանութիւն բացվեցաւ յօգնութիւն սովատանջներին. Ոչ ոք չը խնայեց. Հետևեալ օրը, նուիրաբերվեցաւ մի քանիներից ևս. Այս ազգասէր կեանք տուող գործին մասնակցեցին Նորգի գպրոցաց ուսուցիչները, վարժուհին և իրանց սակաւամանեայ տուրքով աշակերտներից և աշակերտուհիներից մի քանիները. Գոյացած գումարն է 87 րուբլի, որը ցուցակագրով ուղարկելով ձեզ, խնդրեմ հասուցանել Վանի սովատանջներին. Եւ բարեհաճեցէք տպագրել նուիրատուների անունները «Մշակ» լրագրի մէջ ի խրախուսութիւն նուիրողների.

Ա. Մատթէոս Տէր-Պօղոսեանց 3 ր., Գրիգոր Ամիրեանց 3 ր., Բարսեղ Եղիազարեանց 3 ր., Մկրտիչ Ա. քահանայ Տէր-Պօղոսեանց 2 ր., Իսահակ Նիկողոսեանց 1 ր., Գիլան Մարկոսեան 1 ր., Զաքարիա Մկրտչեան 1 ր., Յովսէփ Հայրապետեան 1 ր., Ռուստամ Յակոբեանց 1 ր., Յովհաննէս Ներսէսեան 2 ր., Գէորգ Գեօզալեանց 1 ր., Սաքէն Յարութիւնեան 1 ր., Սերովբէ Ստեփաննեան 1 ր., Թամրազ Սարգսեան 1 ր., Աստուածատուր Խանազեանց 1 ր., Գալուստ Մ. Մկրտչեան 1 ր., Նաւասարդ Աւաքելեան 1 ր., Աւետիս Եղեանց 1 ր., Աւետիս Սարգսեան 1 ր., Իսահակ Տէր-Աւետիսեանց 1 ր., Գէորգ Գիլանեան 1 ր., Ստեփան Սիմէօնեան 1 ր., Փիլիպպոս Վարդանեան 1 ր. 25 կ., Գրիգոր Խաչատրեան 1 ր., Պալի Յարութիւնեան 1 ր., Սարգիս Կարապետեան 1 ր., Ոսկան Յարութիւնեան 1 ր., Գալուստ Յովհաննէսեան 1 ր., Յովհաննէս Գալստեան 1 ր., Եազար Եղեանց 1 ր., Յովհաննէս Խաչատրեան 1 ր., Վասիլ Խէչանեանց 2 ր., Ազարիա Ազարեանց 2 ր., Արսէն Գաբրիէլեանց 1 ր., Գրիգոր Թադէոսեան 1 ր., Գրիգոր Մովսէսեան 1 ր., Պետրոս Կարապետեան 1 ր., Պարոնբէկ Թորոսեանց 1 ր., Յակոբ Մկրտչեան 1 ր., Յարութիւն Աւետիսեան 1 ր., Իսահակ Յովսէփեան 1 ր., Հայրապետ Մկրտչեան 1 ր., Նաւասարդ Եսայեանց 1 ր., Յովհաննէս Մկրտչեան 1 ր., Թադէոս Տէր-Պօղոսեան 1 1 ր., Վասիլ Աղաջանեան 1 ր., Մնացական Տէր-Մատթէոսեան 1 ր., Յարութիւն Բատալեան 1 ր., Մարկոս Կարապետեան 1 ր., Մակար Բաբոեան 1 ր., Ոսկան Թորոսեանց 1 ր., Ա. Նազար Տէր-Աւետիսեան 1 ր., Յովհաննէս Յարութիւնեանց 2 ր., Բ. Գալստեան 60 կ., Ս. Դաւթեանց 30 կ., Պ. Յովհաննէսեան 50 կ., Յ. Մնացականեան 50 կ., Մկրտիչ Աւետիսեան 1 ր.

Նորգի կանանց դասից. Սալբի Ամիրեանց 3 ր., Սուսամբար Տէր-Յովհաննիսեանց 1 ր., Ջավահիր Եղիազարեանց 1 ր., Անոյշ Եղիեանց 1 ր., Շողակաթ Տէր-Պօղոսեանց 2 ր., Եղիսաբէթ Մըկրտչեանց 80 կ., Եղիսաբէթ Մուրադեանց 40 կ., Նորգի գպրոցաց ուսուցիչները. Վահան քահանայ Տէր-Յովհաննէսեանց 2 ր., Մկրտիչ Զաքարեանց 2 ր., Յովհաննէս Մելքոնեան 1 ր., Վարժուհի Խանում Մանուչարեանց 1 ր., աշակերտուհիներից Անոյշ Յովհաննէսեան 20 կ., Հեղինէ Յարութիւնեան 10 կ., Մանիէ Եղիեանց 20 կ., Նովեմզար Պետրոսեան 10 կ., Փառանձեմ Տէր-Աւտոլեան 15 կ., Սոֆիէ Տէր-Յովհաննէսեանց 10 կ., Տրդատ Մելիք Ղազարեան 20 կ., Դանիէլ Ազարեանց 20 կ., Միքայէլ Տէր-Պետրոսեանց 10 կ., Շմաւոն Տէր-Պետրոսեանց 10 կ., Արմենակ Խանազեանց 20 կ., Սիմէօն Գեօզալեանց 20 կ., Մատթէոս Գէորգեան 20 կ., Ալէքսան Յարութիւնեան 10 կ., Լևոն Մկրտչեան 15 կ., Կարապետ Տէր-Պօղոսեանց 20 կ., Վարդան Զաքարեանց 15 կ., Արսէն Պօղոսեանց 15 կ., Վահան Դաւթեանց 15 կ., Արտաշէս Տէր-Յովհաննէսեանց 15 կ., Ստեփան Ենոքեան 20 կ., Գէորգ Տէր-Աւետիսեանց 10 կ., Թադէոս Աւագեան 10 կ., Մատթէոս Խաչատրեան 10 կ., Թադէոս Եսայեանց 10 կ., Սերովբէ Իսահակեանց 15 կ., Յովհաննէս Պօղոսեանց 10 կ., Ծերունի Տէր-Աւետիսեանց 15 կ., օր. Եղիսաբէթ Պօղոսեան 1 ր. Ընդամենը 87 ր.

Մի Նորգեցի

ՆԱՄԱԿ ԳՕՐՈՒՑ

Մարտի 19-ին

Հայոց ազգի ընդհանուր շարժողութեանը յօգուտ Վանի սովելոց ձայնակից եղաւ և Գորու փոքրիկ հասարակութիւնը, առաջնորդութեամբ իր սիրելի համաքաղաքացի Տէր-Ստեփաննեանց աւագ քահանայի. Անցեալ կիրակի, ամսիս 9-ին, չը նայելով եղանակի անտանելի վատութեան, Սուրբ Ստեփաննոս քառաշէն եկեղեցին լի էր թէ հայ և թէ օտարազգի ունկնդիրներով. Տէր-Հօր տխուր կերպարանքը, արտասուալից աչքերը, արդէն գըրաւած էին ներկայ եղողների խորին ուշադրութիւնը. Քարոզիչը ազդու և գրաւիչ խօսքերով ներկայացնելով ունկնդիրների առաջ սովելոց անտանելի դրութեան տխուր պատկերը, յիշեցրեց թէ Հայաստանի զաւակաց մեծամասնութեան ներկայ վիճակը նմանում է Երուսաղէմից Երիքով գնացող աւետարանական վիրաւորեալին. «Չանցկենանք նոցա մօտով անգութ քահանայի և սառնասիրտ ղևտացու պէս, ասում էր տէր հայրը, այլ գթառատ սամարացու նման մօտենանք կարեկցութեամբ, լուանանք սովից առաջացած վէրքերը, չը խնայելով մեր օժանդակութիւնը անվըրտանգ հասուցանենք նրանց ապահովութեան պանդոկը. Գրիչս անզօր է նկարագրելու այն տպաւորութիւնը, որ ունեցան այս տաք խօսքերը ունկնդիրների վրա. Աստուծոյ տաճարը կարծես ողբոց և սուգի հանդիսարան էր դարձել. Վերջապէս տէր-հայրը յայտնեց, թէ սա ազգային կեանքի և մահու հարց լինելով, քաղաքիս ոչ մի հայ ընտանիք և ոչ մէկը նորա անդամներից յետ չը պիտի մնայ մասնակցութիւնից. մինչև անգամ յետին աղքատը իր լուման թող ձգէ այս ազգային գանձանակի մէջ. «Հաւատացնում եմ ձեզ, շարունակեց տէր-հայրը, թէ ով որ ամեն օր դէմ առ դէմ կանգնած է նեղութեան և կարօտութեան առաջ, նա աւելի լաւ գիտէ գնահատել և կարեկցել իր նմանների դրութեանը.» Որովհետև տէր հօր պաշտօնական զբաղմունքը չը ներեցին իսկոյն շարունակել նուիրատւութիւնը և այդ միջոցին ևս վրա հասաւ նաև հոգևոր իշխանութեան կարգադրութիւնը, որով քաղաքիս երեք եկեղեցիների աւագ քահանաները, այն է՝ Տէր Գրիգոր Փանեանց, Տէր Յովհաննէս Տէր-Մինասեանց և Տէր Ստեփան Տէր-Ստեփաննեանցը պարտաւորվում էին գործին մասնակցելու, ուստի ամսոյս 18 քաղաքական վարչութեան դահլիճում կայացաւ ժողով 'ի ներկայութեան 40 անձանց. Ժողովականք Տէր-Ստեփան հօր ճառը լսելուց յետոյ, իսկոյն կազմեցին յանձնաժողով հետևեալ 8 մարդուց, որոնք են՝ Ստե-

---

քրքրվում, թէ ինչպէս են ապրում, ինչ եղանակով են գործում օտար ազգերը օտար երկրներում. Ուզում եմ ասել, որ հայը օտարներից օրինակ չէ վեր առնում, այլ սպասում է, որ օրինակը տար նրան իր նման մի հայ.—Ուրեմն, մենք առաջին օրինակը կը տանք, և ես հաւատացած եմ, որ մեզ կը հետևեն շատերը. Ես լաւ եմ ճանաչում մեր ժողովուրդը. Նա այնքան շատ տանջվել է, որ հէնց այս րոպէիս պատրաստ է Թուրքի փրփի միսը ուտել և արիւնը խմել, եթէ մի հնար կը գտնէ. Նա սրտումը սաստիկ ատելութիւն ունի, միայն այդ ատելութիւնը թաքնված է.

Վարդանը և պ. Դուդուկջեանը ուրախութեամբ լսում էին Հայրապետի ասածները. Նրա մէջ խօսում էր ժողովրդի ձայնը.

—Երջանիկ է այն ժողովուրդը, որ ատել գիտէ, բացականչեց պօլսեցի երիտասարդը մի առանձին ոգևորութեամբ.—Նա, որ ատել չը գիտէ, զուրկ է միում և սիրոյ զգացմունքից...

—Իմ հայրը ասում էր, թէ հողը պատրաստ չէ՛ խօսեց Հայրապետը.—Նա խելացի խելացի մարդ է, նրա սրտում կան շատ ծածկված և բարի խորհուրդներ. Բայց նրա խելացի խրատները, նրա զգուշաւորութիւնը հասնում է մինչև յանցաւորութեան. Նա իր համբերութեամբ թմրեցրել է մեզ և պահել է քարացած անշարժութեան մէջ. Մեր դրութեան մէջ, իմ կարծիքով, համարձակութիւնը անձնավստահութիւնը և մինչև խենթութեան հասած յանդգնութիւնը աւելի գործ է կատարում, քան թէ իմաստունների լուրջ և խոհեմ մտածութիւնները.

—Այո, «մինչև խելացին կը մտածէ, խենթը գետից անց կը կենայ»... պատասխանեց Վարդանը ծիծաղելով.

—Այդ շատ ճիշտ է, նկատեց պ. Դուդուկջեանը.—Խելացիների խելքը շատ անգամ խաբում է իրանց, և խաբվածները այն ժամանակ միայն հասկանում են՝ թէ յիմարվել են, երբ գըժերը իրանց գործը արդէն աւարտած են լինում... Մի ժամանակ Կ. Պօլսի մեր խելացիները մտածում էին, թէ հայերի համար աւելի նպաստաւոր է Թուրքաց անկիրթ և անկարգ կառավարութիւնը, քան թէ մի բարեկարգ և քաղաքակրթված կառավարութիւն. Մտածում էին, թէ մի քաղաքակրթված կառավարութիւն իր կուլտուրական բարձր զարգացումով կարող էր կլանել և ոչնչացնել հայերին.—մինչդեռ խելացի հայերը, օգուտ քաղելով Թուրքի յիմարութիւններից, գոյութեան կռւի մէջ կարող էին մրցել նրա հետ, կարող էին յաղթել հանգիստանալ. Այդ ենթադրութիւնը թէօրիայի կէտից ուղիղ է. Բայց ամենաճիշտ փիլիսոփայական թէօրիան երբեմն կեանքի փորձի մէջ յայտնվում է սխալ. Պատմութիւնը իր առանձին զարտուղութիւններն ունի. Եթէ մի քաղաքակրթված մեծ ազգութիւն կարող է կլանել փոքր ազգութիւնները, նոյնը կարող է կատարել և մի անքաղաքակիրթ մեծ ազգութիւն իր մանր հպատակ ազգութիւնների վերաբերութեամբ. Տարբերութիւնը միայն գործ դրած միջոցների և հնարների մէջն է.—մէկը ոչնչացնում է բարբարոսական միջոցներով, միւսը՝—կուլտուրայի միջոցներով.

—Ես աւելի պարզ կը խօսեմ, շարունակեց պ. Դուդուկջեանը.—Մեզանից ոչ ոք մինչև այսօր չէր հասկացել Թուրք կառավարութեան գաղտնի քաղաքագիտութիւնը հայերի վերաբերութեամբ. Մեզանից ամեն մէկը երեխայական կարճատեսութեամբ կրկնում էր, թէ «մեր ապագան Թիւրքիայումն է». Մենք նայում էինք կատարվող զեղծումների, անկարգութիւնների և բարբարոսութիւնների արտաքին մակերևոյթի վրա, բայց թէ որպիսի դժոխային միքենայութիւն էր թաքնված նրանց տակին,—այդ մենք չէինք տեսնում. Մենք միայն տեսնում էինք հարստահարութիւններ, սպանութիւններ, բռնի կրօնափոխութիւններ և զանազան տեսակ չարագործութիւններ, որ կատարում էին մեր հարևան բարբարոս ցեղերը.—Այդ բոլորը մենք սովորական և պատահական էինք համարում, և չը գիտէինք, որ յիշեալ անկարգութիւններին մի գաղտնի քաջալերող կայ, չը գիտէինք, որ այդ բոլորը կատարվում է բարձր աստիճանաւորների թելադրութեամբ. Մենք մեղադրում էինք կառավարութիւնը այն մտքով միայն, որ նա թոյլ է, որ նա անհոգ է, որ նա իր անդամ հպատակները զսպել չը գիտէ. Բայց չէինք հասկանում, որ կառավարութեան պաշտօնեաները իրանք այդ բարբարոսներին գրգռում էին հայերի դէմ, քրիստոնեայ տարրը ոչնչացնելու համար. Ինչու, կը հարցնէք ինձ.

—Թուրքիան շատ լաւ է հասկացել, եթէ նա մի օր կը զրկվի իր եւրոպական և ասիական նահանգներից,—այդ կորստի պատճառը լինելու են տեղային քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնները. Նա հասկացել է, որ քրիստոնեայ հպատակների գոյութիւնը իր պետութեան մէջ ամեն անգամ պէտք է առիթ տայ քրիստոնեայ թագաւորներին միջամտել Թիւրքիայի գործերի մէջ և բարձրացնել մի նոր ա ր և ե լ ե ա ն հ ա ր ց. Իր նահանգները չը կորցնելու համար, քրիստոնեայ թագաւորների միջամտութիւնից ազատվելու համար, Թուրքը ստիպված է ոչնչացնել քրիստոնեաներին.— Քրիստոնեաների պատճառով նա իր եւրոպական նահանգներից շատերը կորցրեց և մնացածը կորցնելու վրա է. իսկ ասիական երկրներից իր ամբողջութիւնը պահպանել է միայն փոքր Ասիան. Այստեղ գլխաւոր քրիստոնեայ ազգութիւնը, որ սպառնում է պետութեան այդ մասի անջատմանը—են հայերը. Ուրեմն եւրոպական տէրութիւնների ձայնը կտրելու համար, պէտք է ցոյց տալ նրանց, որ Հայաստանում հայ չը կայ. Այդ սպանութեան գործի մէջ Թիւրքիան ընտրել է ամենայարմար դահիճներ՝—քրդերին և չէրքեզներին.

—Եթէ հաւաքելու լինենք վերջին 20—30—50 տարիների ընթացքում կատարված փաստերը, կը համոզվենք, որ այդ բոլորը ճշմարիտ է, կը համոզվենք, որ հայերի վերաբերութեամբ գործված հարստահարութիւնները, ճնշումները, հալածանքները, յափշտակութիւնները, մի խօսքով բոլոր բարբարոսութիւնները պատահական երևոյթներ չեն,—կը համոզվենք, որ այդ բոլորի մէջ թաքնված է մի նախապէս մտածված, կարգադրված հ ի մ ք և ն պ ա տ ա կ, որ ծառայում են հայկական տարրը հետզհետէ տկարացնելու, սպառելու և վերջապէս ոչնչացնելու համար. Ես կը յիշեմ մի քանի փաստեր միայն. Հայերին անձնապաշտպանութեան բոլոր հնարներից զըրկելու համար, խլեցին նրանց ձեռքից զէնքը, կապեցին, կաշկանդեցին նրանց ձեռքերը, իսկ հայերի թշնամիների ձեռքում զէնք տուեցին. Յետոյ տեսան, որ այդ բաւական չէ հայերին տկարացնելու համար, տեսան, որ այդ տարրը, որպէս մի աշխատասէր և տնտեսագէտ ժողովուրդ, կարողանում է մրցել իր հակառակորդների հետ, կարողանում է իր գոյութիւնը պահպանել իր նիւթական զօրութիւնով — իր հարստութիւնով. Ուրեմն պէտք է ամեն հնարքներ գործ դնել, որ նա աղքատանայ, ուրեմն պէտք է տնտեսապէս մահացնել նրան. Հարկերը ծանրացրին, շրջաբերութեան մէջ եղած արժէթղթերը ոչնչացրին (առանց նախապէս յայտարարելու ժողովրդին) մի խօսքով զանազան տեսակ ֆինանսական խարդախութիւններ գործ դրեցին, որպէս զի ժողովրդի ձեռքում գտնված դրամը իր արժէքը կորցնի և հարկերը վճարելու անկարող լինի,—որպէս զի առիթ ունենան նրա տնտեսութեան ամենաանհրաժեշտ պարագայքը հարկերի փոխարէն վաճառել տալու, նրան երկրագործութեան աշխատութիւններից զրկելու համար. Այդ միջոցները դարձեալ չը կարողացան լրացնել Թիւրքիայի նպատակը. Ժողովուրդը տոկուն էր, եթէ ի հայրենի երկրում վաստակ չէր գտնում, պանդխտանում էր դէպի օտար աշխարհ, այնտեղ փող էր վաստակում, և բերում, լցնում էր գանձարանը. Ուրեմն ինչ պէտք էր անել —Թիւրքիան մտածեց միանգամից ցամաքացնել հայ ժողովրդի ապրուստի աղբիւրները. Նա հնարեց իր կալուածական ամենախորամանկ օրէնքները, և հայերը զրկվեցան կալուածատէրութեան իրաւունքից. Հայերի ձեռքում գտնված հողերը անցան քուրդ դէրէբէյների, չէրքէզների, մուֆթիների, ղազիների և զանազան վայրենի էշիրաթների ձեռքը.—Դրանք տէր դարձան, իսկ հայը, աշխատասէր և արդիւնաբերող հայը, դարձաւ այդ բարբարոսների հողերը մշակող ստրուկը և ճորտը. Հայաստանում հայերի և մահմեդականների մէջ եղած այժմեան անթիւ և անհամար կալուածական վէճերը ու դատերը, կամ մնում են կառավարութեան կողմից առանց ուշադրութեան, կամ եթէ վճռվում են, վճիռը կայանում է անպատճառ յօգուտ մահմեդականին. Հազարաւոր օրինակներ կան այդ մասին. Եւ այդ վճիռների մէկի քննութիւնը բաւական է ապացուցանելու համար, թէ կառավարութիւնը չէ ցանկանում, որ հայի ձեռքում հող մնայ, այլ ցանկանում է, որ նա զրկվի իր պապերի ժառանգութիւնից, որպէս զի դրանով կարողանայ աւելի սաստկացնել հայերի աղքատութիւնը, և Հայաստանը դատարկելով հայերից, նրանց տեղը լցնել քրդերով և չէրքէզներով.

(Կը շարունակվի)